

A sors és az idő értelmezése a „Halál” témáját tárgyaló népmesékben

A következő elemzés a címben megadott összetett téma keretei között szeretné bizonyítani, hogy a mesei gondolkodás, ez a komplex világertelmezést felmutatni képes sajátos szemléletmód, sok más probléma mellett az emberi lét alapkérdéseit érzékenyen és módszeresen értelmező műfaj. Azt is mondhatjuk, hogy a mesei szöveg mind a mesemondó, mind a hallgató-olvasó szempontjából az egzisztenciális öntapasztalás kitüntetett helye.

Jelen írás három egységre tagolható. Elsőként röviden a sors és az idő témájának az általános mesekutatáson belül elfoglalt helyére szeretnénk utalni, jelezni ezzel, hogy a manapság az absztrakt témaválasztással a meseértelmezésben egyre markánsabban kibontakozó fordulat elválaszthatatlan a humán tudományok és a társadalomtudományok interdiszciplináris érdeklődésétől. Másodsor, ugyancsak vázlatosan, szeretnénk bemutatni az autonómnak tekintett mesei gondolkodásmód és az itt tárgyalt téma, elsősorban a sors és az idő, valamint a „Halál” mesei koncepciójának és figurájának témáját összekapcsoló alapvető lételemeti összefüggéseket. Az elemzés harmadik nagyobb egységében, alkalmazkodva a lehetőségekhez, áttekintést kívánunk adni a magyar és a cigány népmesehágyományban rendelkezésre álló repertoár példáinak vizsgálatán keresztül arról, hogy a mesei gondolkodásban miként értelmezik és kapcsolják össze az elkerülhetetlen elmúlásra mint sorseseeményre vonatkozó tudást az idő témájával.

Kiindulópontként fontos megjegyezni, hogy az Arne–Thompson szerzőpáros nevével fémjelzett nemzetközi mesekatalógus, a Berze Nagy János által összeállított magyar népmesetípusokat rendszerező osztályozás és a Kovács Ágnes filológiai alaposágát dicsérő Magyar népmese-katalógus, illetve az ezek közötti összhang a népmese témáját tágabb összefüggésekben vizsgáló kutatások, az elemző munka számára remek nyersanyagot kínálnak. Nyersanyagot, mondhatjuk okkal, hisz a kortárs mesekutatás a klasszifikáció, a tipológia és a variánsok rendszerezésén túl manapság már újabb összefüggésekben látja azt a lenyűgöző szellemi hagyatékot, amit a népmese gyűjtőmegnevezéssel szokás illetni. A modern mesekutatás megalapozásával azonos, elsősorban az etnográfia ihlette leíró szemléletű és a meseszövegek rendszerezését, valamint strukturális elemzését – tehát a motívumok és szűzsék forrását történeti és szerkezeti értelemben – tisztázó forrásmunkák jelentősége ugyanakkor felbecsülhetetlen: ez lényegében minden további vizsgálódást megalapozó keretfeltétel.

A mesekutatás klasszikus törekvéseinek méltatása mellett bátran kijelenthető, hogy az újabb értelmezési szempontok okkal célozzák, nevezzük így, a népmese tudományos igényű vizsgálatának pozitívista korszakát jellemző látásmód meghaladását. Ám nem csupán a közhelyszám-

ba menő megjegyzés igazságtartalmának belátása miatt, jelesül, hogy az „élő” népmese története a klasszikus mesemondó közösségek eltűnésével egyszer s mindenkorra véget ért. A folknarratívák gyűjtésével foglalkozó kutatások pedig legjobb esetben sem találnak egyebet, mint esetlegesen, töredékes változatokban fennmaradt történeteket, melyek néhány zárt és lokális közösségben az anekdoták és az életképek színvonalán élnek tovább. Persze ez, a társadalomtudományok és elsősorban az antropológia érdeklődésére számot tartó új típusú szöveghagyomány vizsgálata, cseppet sem lebecsülendő kihívás, de muszáj belátnunk, hogy e feladat tisztázása alapvetően más természetű, mint a népmesék szöveganyagában rendelkezésre álló, évszázadok intellektuális tapasztalatát összegző hagyomány értelmezése.

Magyarán, a kortárs mesekutatásban manapság mutatózó fordulat, az elsősorban a népmeseszövegek vizsgálatára fókuszáló interdiszciplináris törekvés, mely részben az irodalomelmélet, az antropológia és a filozófia elemző szemléletére épülő tudományos igényű megközelítés, rendkívüli jelentőségű vállalkozás, mert a tipológián, az eredettörténeten és a morfológián túl a mesei gondolkodásmód lényegének megértésére irányul.

Másodsor röviden szeretnénk kitérni a mesei gondolkodásmód különmeműségének kérdésére, ami álláspontunkat alapvetően befolyásoló megközelítés! Ezek szerint a mesében megvalósuló gondolkodásmód gyökeresen különbözik a modern európai kultúrára jellemző bevett szemléletmódok mindegyikétől. Jól megkülönböztethető a tudományos gondolkodásmódtól, amely az objektív és racionális megismerés, valamint az ennek tulajdonított igazságmegfelelés logikájának alárendelt beállítódás. A mesére jellemző szellemi alapállás jól megkülönböztethető továbbá az úgynevezett mindennapi problémamegoldó gondolkodástól, amely a hétköznapi pragmatizmus elsődlegességébe vetett cselekvő hitre alapoz és a valóság evidens adottságként végrehajtott leképzését megvalósító világlátás. Sőt, a mesei gondolkodásmód – noha a történetek számtalan összefüggésben tartalmaznak esztétikai motívumokat – mégis egyértelműen megkülönböztethető az esztétizáló világlátástól is, amennyiben nem az érzéki ízlésítélet tetszéként definiált élményéhez kapcsolódik.

A további részletektől elvonatkoztatva kijelenthetjük, hogy a mesei gondolkodásmód különmeműsége, azaz elvi és módszertani koncepciója a kultúránkra – általában a nyugati kultúrára – jellemző megértő beállítódás főbb típusaitól eltér, és ez feltűnő sajátosság.¹

A mesei gondolkodásmód működéseként itt kevésbé részletezhető, ugyancsak figyelemre méltó adottsága a verbális szöveghagyomány, azaz a mesemondó közösségek tevékenységének részeként létrehozott folknarratíva, és az ezt reprezentáló lejegyzett szövegváltozat között

¹ Lásd részletesen Biczó Gábor (1999): A mese hermeneutikája. In: Bárka 1999/1–2, Békéscsaba, 13–35.

fennálló feloldhatatlan hermeneutikai feszültség problémája.² Ennek lényege, hogy az élő mesemondó közösségek funkciójuk szerint nem csupán a szórakoztatás profán intézményei, hanem a lokális életvilág egészét megragadó és értelmező szellemi tevékenység színterei. A mese tematikája és problémavilága mindenkor az életvilág egészének leképzésére szakosodott speciális közeg.

Ennek az egyébként hatalmas és szerteágazó témának jelen írásban tárgyalt egyik fontos részlete a népmesében az emberi lét végességére – időbe ágyazottságára és sorszerűségére – vonatkozó elementáris tudás, valamint a következményeket elemző beállítódás értelmezése. A népmese hagyomány fontos témája a „Halál” és a sors kérdése, amely a történetekben azonosítható állandó intellektuális probléma. Mi a létezés, miért van létezés, mi az ember, mint létező, és mit jelent ennek a létezésnek megszűnése? A népmesék sokasága van elfoglalva e konstitutív, vagy másként fogalmazva „megalapozó” kérdések elemzésével. Korunk olvasóját talán meglepő módon korszerű, sokszor csak a filozófiai gondolkodásmód segítségével összegezhető értelmezésekre lelhetünk a történetekben.³ Mit jelent tehát, hogy vagyunk, és mit jelent, hogy nem vagyunk, teszlik fel a kérdést a mesék is.

Ezen a ponton kell rátérnünk az elemzés harmadik részére, melyben részletesen foglalkozunk a „Halál”, mint elkerülhetetlen sorseseeménynek a népmesékben tárgyalt és értelmezett megközelítéseivel. Ezek szerint a „Halál” alakjának és az ehhez társított értelem tartalomnak a kibontása a magyar és a cigány népmese hagyomány szövegeiben lényegében három egymást kiegészítő és egymásból következő kérdés megválaszolására tett kísérletek összefüggés-rendszerében fogható fel.

1. Mi, vagy „ki” a „Halál”? A kérdés keretei között a mesék a „Halál” figurájának ábrázolását és jellemzését oldják meg. Az ábrázolás mindig a figurális, a vizuális megjelenítésen és a karakter szerepének, illetve funkciójának tisztázásán keresztül valósul meg.

2. A funkció elemzése elválaszthatatlan a mese halál-felfogását érintő második megalapozó kérdéstől: Mit lehet tenni a „Halál” elkerülésére? Sok történet középpontjában ez az embert általánosan foglalkoztató elemi probléma áll: miként kerülhető el az elkerülhetetlen és mi az értéke és értelme eme célnak? Ebből aztán világosan származtatható harmadik kérdésünk, amely az elkerülés tárgyára vonatkozó képzetek sorozatát illeti.

3. Jelesül: mi van, avagy mi következik a „Halál” után, avagy ennek ellentettjeként hogyan gondolható el a sorselkerülés céljaként elképzelt Halhatatlanság birodalma? A „Halál” témáját feldolgozó mesékben a túlvilág, a túlnani-

ság ábrázolása, tehát a „Halál” és a Halhatatlanság értelmezése gyakori és részleteiben elemzett összefüggés.

Mielőtt a nevezett három kérdés kifejtésére rátérnénk, meg kell jegyeznünk, hogy a szövegekben ezek egyike sem elszigetelten létezik, valamint a válaszkísérletekként felfogott történetek, mint látni fogjuk, kontextuálisan, egymással összefüggésbe hozható egészként értelmezik „Halál” tematikáját. A téma kibontásának itt választott eljárása, azaz a fentiekben három kérdés formájában megkülönböztetett szempontok alkalmazása inkább módszertani, mintsem tartalmi jelentőségű, és elsősorban az értelmezés követhetőségét szolgáló megoldás.

1. Mi, vagy „ki” a „Halál”? – nézzük röviden a népmesék „Halál” figurájának ábrázolását és jellemzését megvalósító elképzeléseit!

Ha megvizsgáljuk a rendelkezésre álló népmese-repertoárt, nem fog meglepetést okozni a megállapítás, hogy a „Halál” ábrázolása erősen antropomorfizált. Megjelenítése, az alak vizuális ábrázolása a középkori festészetben elterjedt – Bosch, Dürer vagy Breughel – allegorikus figurájára emlékeztet.⁴ A „Halál” fizikai érzékelhetőségét megalapozó látvány alapvetően funkcionális. Riasztó külső, visszataszító csontváz, aki kaszával a hátán érkezik az emberhez, hogy magával ragadja áldozatát, ám munkája minden esetben egyfajta feladatként mutatkozik meg. A kasza, az alakhoz kapcsolt attribútum, a megérett termés betakarítására szolgáló eszköz. A mese szemlélete szerint az ember életében „megérik” a halálra, vagyis az öröklét esélyének reményével telve jut el a legvégső létlehetőség küszöbére. Azonban az, hogy itt hova lép be, lényegében rejtve marad előtte. Ugyanis a „Halál” birodalmát már a görögök is a halandó számára megtapasztalhatatlan világként jellemezték. Gondoljunk csak az *Oidipusz* trilogia zárójelenetére, amikor a hős nyomtalanul eltűnik a halandók szeme elől, és nem tudni, hogy mi módon nyílik út számára Hádész birodalmába.⁵

A magyar és cigány népmese hagyományban a „Halál” gyakran a világ működésének alapelvét meghatározó és az isteni rendet beváltó, hangsúlyozottan értéksemleges figura. Gonoszságának imágója inkább csak látszat és az ember érzelmileg motivált elfogultságának hozadéka, amennyiben könyörtelenségként szembesül sorsa beteljesedésének tényével. A könyörtelenség mellett azonban a „Halál” gyakran mutatkozik igazságossággal jellemezhető mesei szereplőként. Különösen jól megfigyelhető ez a tulajdonság a *Halálkoma* (AaTh. 332.) mesetípusban.⁶ A nevezett típus történeti többnyire három epizód kombinációi.⁷

² Uo.

³ Természetesen a fent sorolt megalapozó kérdéseknek a mesei gondolkodás keretei között végrehajtott kifejtése nem vethető össze a szakfilozófia területén megfogalmazott válaszokkal. Csúpan arról van szó, hogy a mese tematikája a filozófiában tárgyalt azonos tartalmú kérdéseket is felveti.

⁴ Nem feladatunk annak tárgyalása, hogy miként megy végbe a „Halál”-ábrázolás elszemélytelenedése az európai szöveg-hagyományban, a figurális megjelenítést váltja fel az elmúlás fogalmi megragadására irányuló nyelvi kísérlet. Jól illusztrálja a folyamatot Francesco Traini (1348) *A Halál diadala* című festménye, amely megvilágítja, hogy a végzet elszemélytelenedésének absztrakciója hosszú kulturális folyamat. Ebből a szempontból a népmese egy jóval archaikusabb tudástapasztalat rezervátuma.

⁵ Szophoklész: *Oidipusz Kolonoszban*. In: Szophoklész drámái. Budapest, Európa, 1979, 418.

⁶ Antti Aarne: *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. The Finnish Academy of Science and Letters, Helsinki, 1961.

⁷ Itt röviden meg kell jegyeznünk, hogy a modern mesekutatás fogalomkészletében az epizód fogalma terminus értékű kifejezés. A mesei epizód fogalma bevett szakkifejezés, a mesemotívumok és elemek olyan strukturális egységét jelöli, amelyek történetként önmagában megálló cselekménysort beszélnek el. A népmese strukturális értelemben (itt természetesen elsősorban a klasszikus varázsmesére gondolunk és eltekintünk a további meseműfajokkal történő összehasonlítástól) epizódok sorozata.

Ha a *Halálkoma* menetét kívánjuk leírni, a következő epizódok sorozataként tehetjük ezt meg.

1. epizód. A szegény ember fia születésekor a „Halált” választja komájának.

2. epizód. A „Halál” segítségével a hős sok embert meggyógyít és gazdag lesz.

3. epizód. A hős látogatást tesz a „Halálnál”, ahol a fogóban lévő olajat élete mécseséből meg akarja tölteni, de az hirtelen ellobban és a hős meghal.

A változatok többségében a „Halál” az első epizódban általában azért lesz a szegény ember legkisebb gyermekének keresztapja, mert végtelenül „demokratikus”: a mese érvelése szerint ugyanis soha senkivel nem kivételez. Remek példája a Halálkeresztapa jellemzésének a *Jónás meg a halál* című, az Ung megyei (Kárpátalja) Nagytrótról származó, Horváth Géza cigány mesemondótól lejegyzett változat.⁸

Jónás, miután annyi gyermeke van, hogy már a királylyal is komaságba keveredett, útnak indul, hogy újszülöttjének keresztapát keressen. Először Istennel és Szűz Máriával találkozik, de mikor megtudja, hogy ki is ajánlkozik itt keresztapának, visszautasítja azzal, hogy a „Mindenhát” igazságtalan, mert, aki boldog – Jónás szavaival gazdag –, azt még gazdagabbá, boldogabbá teszi, ez pedig morálisan tarthatatlan. Ellenben a hős, a második találkozásakor, a „Halált” elfogadja keresztapának, mert az mindenkiel igazságos, hisz mindenkit egyenlően mér. Érdekes és figyelemfelkeltő részlet, hogy a „Halál” keresztapát az Isten által teremtett kápolnában keresztelte meg, ami világosan mutatja, hogy a „Halál” és Isten nem oppozíciói egymásnak. A népmese felfogása szerint a „Halál” Isten szolgája, aki engedelmességgel tartozik. Pontosan kivehető ez a szemlélet a mese későbbi menetéből. A „Halál” gazdaggá teszi Jónást azzal, hogy megajándékozza a halálos betegek csodálatos meggyógyításának képességével, kiköti ugyanakkor azt, hogy a hős csak akkor élhet képességével, ha erre komája felhatalmazza. Ám egyszer Jónás visszaél a „Haláltól” kapott hatalommal és annak akarata ellenére feltámaszt egy királyfit az élet vizével. A mese logikájából következően tette nem maradhat szankció nélkül, ezért, bár „*éleszd fel, de holnap a te lelkedet viszem fel a Teremtőistennek bemutatni*”.

A „Halál” félelmetes, rémisztő valóságát nagyon szemléletesen ábrázolják még *A lábát mosó Halál* (AaTh 345.) típus változatai. Az ijesztő szándékú mesében a „Halál” általában ellátogat egy házhoz, ahol a háziasszony, vagy a lánya megmossa. Megjelenésének különös jegyeit fokozatosan felfedve válik világossá, hogy kivel is, tehát saját végzetével áll itt szemben az ember.

A típus jellegzetes szövegváltozata egy Berze Nagy János által 1904-ben Besenyőtelken lejegyzett történet. Ebben a vásárra menő ijedős lánynak apja azt tanácsolja, hogy hívjon valakit éjjelre „hálni”, akkor elmúlik félelme. A lány megfogadja apja javaslatát, és amikor jön az

este, a kapuban elkezd kiabálni: „*Hé, valaki! Gyere velem hányli!*” A bárkinek szóló invitálásra a sárgalábú „Halál” jelentkezik és kéri a lányt, hogy mossa meg, aki aztán folyamatosan kommentálja a cselekmény menetét!

„*Ejnye, de sárga a maga lába!* – *Bizony, sok sírba besoppatt má a!* – *A lány a halál körmét is mossa.* – *De sárga a maga körmei!* – *Bizony, sok halottakat kikapart má a!* – *Végül a fogát is megmossa.* – *De sárgás a maga foga!* – *Bizony, sok halottakat is bekapott má a!* *Ham!*⁹

Ezen a ponton a mese gyakran ijesztéssel zárul.

A „Halál” rémületes tulajdonságainak bemutatásában kétségtelenül fontos eset még a *Halálvőlegény* (AaTh 365) típus. Ebben a lány távollévő kedvesét, akiről nem minden esetben lehet tudni, hogy halott, varázslással akarja hazacsalogtatni. A halott vőlegény, a „Halál” este érkezik, majd menyasszonyát a sírba magával akarja vinni, ám a lány- ravaszágának hála, megmenekül. Egy házban rejtőzik el, ahol egy másik halott fekszik, akit a vőlegény az ajtó kinyitására, tehát az élő átadására akar rávenni, ám a történetekben egyszer csak reggel lesz, megszólalnak Szentlélek trombitái, a gonosz lélek pedig visszatér sírjába örökre. A hiedelemmondásokkal kapcsolatba hozható történet a visszajáró lélek világszerte elterjedt hitképzetere épít, amely a legtöbb animisztikus vallásban kimutatható. Ugyanakkor nyilván arra a meggyőződésre épít, mely szerint az élők számára a holtak birodalma tiltott világ, a kettő között létrehozott fizikai kapcsolat veszélyes, az elmúlás, amennyiben az esemény beáll, következményeit tekintve többé nem módosítható.¹⁰

2. Mit lehet tenni a „Halál” elkerülésére? Ha második kérdésünkre koncentrálnunk, azt állíthatjuk, hogy a témát tárgyaló történetek többségének középpontjában áll ez az embert általánosan foglalkoztató elemi probléma: elkerülhető-e az elkerülhetetlen?

A népmesékben láthatjuk, hogy a „Halál” szükségessége, elkerülhetetlensége törvényszerűségeként tűnik fel. Lehet küzdeni ellene, és a mese intenciója szerint a küzdelem nem is mindig kilátástalan. Az elháríthatatlan elkerülésére törekvő hős ugyanakkor mindig tudatában van annak, hogy a sorsesemény bekövetkeztének elhárítására törekvő kísérlete az emberi világ alaptörvényeinek mond ellent. A megöregedés, az élemedett életkor vagy az ezzel járó halálos betegség a felhőtlen ifjúkor utáni vágyakozást eredményez, amely az ember életútjának egyféle „aranyidejeként” él az emlékezetben. A néha 4–5 epizódból is álló *Életvize* típusú mesék (Aarne–Thomson 551.) nyitójelenete a király, akinek egyik szeme sír, míg a másik nevet.¹¹ A változatokban a király fiai az örökifjúság vizét, az élet-halál vizét, a szépen szóló aranypintyökét, az ifjúság boldog madarát szerzik meg idős apjuknak. Szemponctunkból lényegtelen, hogy a filológiai vizsgálatok a témát általánosan elterjedt szüzséként tartják számon, melynek elemei már az *Ezeregyéjszakában* is felbukkannak. Fontosabb a történet alapjául szolgáló normatív látásmód, mely

⁸ In: Sándor László (szerk.): Pallag Rózsa. Kárpát-ukrajnai magyar népmesék. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 101–107.

⁹ Berze Nagy János: Magyar népmesegyűjtemény. Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. Budapest, 1907, 558–560.

¹⁰ Érdekes és elgondolkodtató kivételnek tűnnek azok a varázsmesék, amelyekben a hős apró darabokra vagdalását követően a csodálatos segítőtárs valamiféle varázsszökkel támasztja fel a hőst. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a népmese logikája szerint ezekben a történetekben a hős nem tekinthető halottnak, csupán transzcendentális metamorfózis alanya. A történetek többségében a hős életre kelése után tapasztalja, hogy többlettulajdonságokra tett szert.

¹¹ A típus rokonságban áll a *Madár, ló, lány* (AaTh. 550.) típusal, ahol nem az élet, azaz a Halál elkerülése a mesehős vállalkozásának téje, hanem a király látása.

szerint az evilági élet olyan megőrzésre érdemes érték, amit, ahogy csak lehet, meg kell óvni az elmúlástól. Ez a beállítódás a modern európai gondolkodásnak bizonyíthatóan csupán a reneszánsz óta jellemző sajátja.¹²

A haláلهkerülés kísérletében megnyilvánuló és a mesei gondolkodásban tetten érhető hermeneutikai munka sokkal jobban kifejezésre jut a *Halálkoma* típus egy 1903-ban Felsőőről fennmaradt változatában, pontosabban *A szegény ember a mennyországban* címmel lejegyzett történet harmadik epizódjában. Itt a szegény ember álmában a mennyországban jár, ahol Szent Péter, aki a komája, megmagyarázza, hogy a mennyországban látható olajmécsekben minden embernek az életlángja ég, ami, amint az olaj elfogy, kihuny, és akkor az ember nyomban meghal. A szegény ember, mint minden változatban, itt is igyekszik pótolni a maga majd' üresnek ítélt poharát, ám a másik, amiből tölteni akar, erősen rögzítve van. Ekkor, nem lévén más megoldás, az ujjával kezdi cseppenként töltögetni az olajat az egyik pohárból a másikba, ám a felesége ekkor felkölti.¹³

Figyeljük meg a változatban az álomfunkció mint a jövőre vonatkozó előrelátás eszközünek működését! A jövő a szegény ember saját küszöbön álló létehetőségének megragadását jelenti. A szándék a szinte üres pohár képzete, ami kétségbeesést szül és csalásra ösztönöz, amennyiben mások poharából elvenni az élet mások rovására történő meghosszabbítását jelenti. A majd' üres pohár – ebben a történetben és minden változatában egyaránt – azt jelenti, hogy a hős kilátásait mindig kevesli, ám azt, hogy mi a kevés, konkrétan mely mérték szerint nem elég az, ami van, nem tudjuk meg soha. A kevés itt a végeesség tudatára vonatkozó általános beállítódás, vagyis, maradvá a metaforikus beszédmód lehetőségénél, az olaj mindig kevés, mert folytonosan elfogyóban „van”, tehát nem lesz, mert nem lehet több. Ami elég, az „elhamvad” (elmúlik) elháríthatatlanul!

A *Halál és a vénasszony* (AaTh. 334.) mesetípus a haláلهkerülés mint sorselkerülés szándékának teljesen más összefüggéseire világít rá. A magyar nyelvterületen ritkán előforduló tréfás mese szüzséje szerint a „Halál” el akarja vinni a vénasszonyt, s a nagy rimánkodásra megígéri, hogy csak „holnap” jön áldozatáért, hogy magával ragadja. Ebben a típusban a „Halált” kicsit bugyuta lényként ábrázolják, akit, ha valaki ügyes, akkor be lehet csapni, ki lehet használni.

Gajdár Béláné zagyvarónai mesemondótól 1984-ben jegyezték le *A halál és a vénasszony* egy változatát.¹⁴ Ebben a történetben a zsugori, fukar, gyermektelen öregasszonyt karikírozza a mesemondó, aki a „Haláltól” először az ismert módon úgy nyer haladékot, hogy kéri, írja fel az ajtófélfára, hogy csak holnap jön érte, nehogy – legalábbis a mesehős így érvel – elfeledje az eseményt. Az egy álló hétig nem is vette zokon a tréfát, végül azonban megalégtelte. Ekkor az öregasszony el akart bújni, először a mézes bődönbe, de megijedt, hogy ráakad a kaszás, ezért mézesen belebújt a dunnába, így a tollak ráragadtak

és már annyira csúf lett, hogy még a „Halál” is, mikor meglátta, megijedt és elszaladt. „Az öregasszony még most is éli a világát.” – fejeződik be a történet. A tréfán túl komoly társadalomkritikai összefüggéseket mutató történet nyilván a zárt falusi közösségekben nehezen leplezhető és kezelhető generációs feszültségekre is utal.

A *Halál és a vénasszony* egy másik változatában, melyet Ámi Lajos szamoszegyi mesemondótól jegyeztek le, az öregasszony csele – mely szerint felíratatta a Halállal a kapufélfára, hogy „holnap” – tökéletesen bevált. A „Halál” tíz esztendeig járt a vénasszonyhoz és minden nap hallgatta a felháborodott kérdést, hogy miért ma jött és nem holnap, ahogy azt jómaga felírta. Végül az idős asszony elaggott, mozgásképtelen ágyban fekvő lett, nem tudott enni, maga a fekvés is fájdalmas volt számára, ezért könyörögni kezdett a megváltó „Halálért”.

„Jaj istenem, küldjed a Halált! Hadd jöjjön el értem! Így aztán a Halál megtudta, hogy a vénasszony már megunt a hosszú életet élni, mert nem tud sem enni, sem inni, sem feküdni, akkor a Halál elment érte. – Na itt vagyok öregmama! Hát most már élt eleget? – Éltem, vághatod elfele a nyakamat, nem bánom most már!”¹⁵

Végül is az élet értéke végeességében áll, tanít a sorselkerülést elemző népmesék egy csoportja. A magyar paraszti életmód elemi tapasztalata, hogy a nehéz fizikai munkában elaggott öregek számára az elmúlás megváltás. A dilemma sok mesében belátásként tűnik fel. Létezhetnek szituációk – betegség, elesettség, tehetetlenség –, mikor az élet értékét, értelmét veszíti.

A szegény halász sárfala – valójában *A vénasszony és a halál* egy változata – jó példája a saját sors értékdimenziójának.¹⁶ A mese szüzséje a vénasszony és a „Halál” szokásos konfliktusával indul. Ám a sokadik „holnapot” követően a „Halál” elunja a várakozást és megfenyegeti a házába zárkózó öregasszonyt, hogy kulcslyukon keresztül ragadja el. Amint bemászik a résen, a ravasz asszony egy nagyszájú üvegbe zárja a kaszást, aztán bedobja a Tiszába. Ott egy halász kezébe kerül az üveg, aki egy neki tett ígéret fejébe szabadon engedti a foglyot: „Addig nem bánatalak, amíg a te sárfalad össze nem omlik.” A kiszabadult „Halál” első dolga szerint elragadta a vénasszonyt, ám a halásznak megtartotta ígéretét, aki aztán egyre vénebb lett, igaz, kunyhója falára mindig vigyázott. Megfájdult a lába, a karja, aztán egyik szemére megvakult, a másikra csak kicsit látott, enni alig tudott, de mindig a falat nézte. Aztán egyszer észrevétlenül betoppant a „Halál”. „Készülj, mert roskad a sárfalad.

– Hogy mondhatasz már ilyet? Mielőtt még ide nem jötél, akkor jöttem be vagy három perccel előtte. Körülnézetem, kívül, belül, semmi baja sincs a sárfalnak.

Azt mondja erre a halál:

– Hát ez nem a te sárfalad, a kezed és a lábad? Na és a tested? Ugye már megsántultál, elnyomorodtál? A karodat sem bírod. Szemedre megvakultál. Még a gyomrod is megfájdult, fogaid már nincsenek. Gyere komám, most már velem.

¹² Lásd részletesebben Biczó Gábor: Hasonló a hasonlónak. Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról. Budapest, Kalligram, 2009, 297–301.

¹³ Magyar Nyelvőr. XXXII. évf., 1903, 182.

¹⁴ In: Nagy Ilona (szerk.): Az ikertündérek. Zagyvarónai népmesék. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990, 45–46.

¹⁵ Erdész Sándor (szerk.): Ámi Lajos meséi I. Budapest, Akadémiai Kiadó 1968, 437.

¹⁶ Ortutay Gyula (szerk.): Magyar népmesék I–III. Budapest, Szépirodalmi Kiadó 1960, 434–437.

*El is vitte, azóta együtt halásznak.*¹⁷

A megváltó „Halál” munkája az elviselhetetlenné vált létezés szükségszerű végességére vonatkozó utalás. A sorselkerülés szándékából, a mese logikája szerint, ugyanis nem következik az élethez nélkülözhetetlen létfeltételek időtlen állapotként való fenntartása, például az egészség megőrzése. Az élet, a mese hősenek időben kibontakozó egyetlen autentikus története lényegében „utazás”, ami azonban a létezés természetes tulajdonságaiból következően személyes hanyatlástörténet.

Nagyon pontosan mutatja ezt a meglehetősen absztrakt leírható felfogást *A halál és a vénasszony* egy másik, Török Károly Csongrád megyei gyűjtésében fennmaradt változata, melyben a mesemondó a sorselkerülés szándékát alapvetően profán okokra vezeti vissza és a paraszti gondolkodásmód ethoszához köti. A hős élethelyzetének jellemzéséből kiderül, hogy az életszeretet, és ezzel ellentétben a halálfélelem lényegében azonos a tisztas munkával megszerzett vagyon elvesztése feletti sajnálkozással, a materiális világ elmúlása felett érzett aggodalommal.

*„Hol volt, hol nem volt, volt hát a világon egy igen-igen vén asszony, aki öregebb volt az országútnál, vénebb volt az öreg Isten kertészinél. Ez a vénasszony soha nem gondolt arra, még akkor se, mikor a hamut már mamunak mondta, hogy még egyszer meg is kéne ám halni, hanem ahelyett úgy megdolgozott, úgy lótot-futott a gazdagság után; csetlett, botlott, sepert, kotort, az egész világot el akarta nyelni, pedig nem volt senkije sem, csak akkora se, mint az öklöm. De volt is ám az igyekezetinek látatja, mert utóvégre úgy megszédte magát, úgy meghizakodott, hogy jobban se kellett; volt is annak a házána kis fejsze, nagy fejsze, minden.”*¹⁸

Jól megfigyelhető, hogy mi is az, amihez itt az asszony ragaszkodik, pedig, ugye senkije sincsen!? Az élet értéke korrelál az életben az embernek a saját létviszonyai között megvalósított teljesítményével. Amiért a vénasszony apelál, tiltakozik a „Halál” eljövetele ellen, arra tanít, hogy az tud ragaszkodni az élethez, aki képes rá, hogy helytálljon az életben! Persze ebből nem következik, hogy tervét végérvényesen sikerre viheti. Igaz, ez a változat a mondhatni szokásos megoldással ér véget, a vénasszony a mézfürdő és a tollhempergést követően annyira ronda, hogy a „Halál” megijed tőle és nem abajgatja többé.

Láthatjuk, bár a mese sorsfelfogása alapvetően determinista, a hős sorselkerülésre irányuló törekvése mégis a mesei világkép logikus folyománya. Igaz, a hős szempontjából a „Halál” „legyőzésének” kísérlete nem átlagos vállalkozás, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne illeszkedne a varázsmesékre jellemző feladatok sorozatába. A vizsgált meseanyag szüzséinek elemzése arról tanúskodik, hogy – mint erre majd a későbbiekben még visszatérünk – a hős sikere és kudarca esetlegesen váltakozik.

Ugyanakkor a varázsmesékkal ellentétben a legendamesék egy meghatározott típusában a hős sorselkerülése lehetetlen, amennyiben a hős nem tud, mert nem tudhat arról, hogy a Halál munkája Isten akaratának függvénye, azaz tevékenysége predestinált, amint maga a mesei történet, a hős életének története is eleve elrendelt. Ennek

oka, hogy a legendameséknek a kereszténység teológiai világképét értelmező profán példázatai erőteljesen támaszkodnak a Szentírás exegetikai hagyományában gyökerező érvelésre. Isten eszméje a világ kétségtelen oka és értelme. Ebben az elmúlás mint Isten szándékából az emberlét lényegéhez tartozó sorsesemény talán elhalasztható, de semmiképpen nem elkerülhető. A sorselkerülés végső akadálya a népmesében tehát nem a „Halál”, hanem maga Isten.

Világosan utal erre az Aarne–Thomson besorolásában *Engedetlen angyal* típus (AaTh. 779.), melynek egyik, Berze Nagy János által gyűjtött változatában a megszemélyesített Halál lép a lelkét magával ragadó angyal helyébe.¹⁹

A megbüntetett halál szüzséjében a végzet figurája könyörületes lényként tűnik fel, aki itt olyan antropomorf tulajdonságokat ölt magára, melyek felettébb szokatlanok.

„Eccör az Úristen ekütte a Halált, hogy mönnyön a földre, hozzon fő onnend ögy asszont. A Halál lö is gyütt az asszonyhó, de látta, hogy két kis fia mellén van. Möksajnáta, nem vitte e az asszont. Visszamögy az Úrisnehő asszon nélkül. Kérdözi az Isten:

– Hát hun az asszon?

A Halál emondi aszt, ehozta vóna, de két kis fiú vót a mellén, ezér möksajnáta, osztán otthatta.”

A sajnálkozás és a mérlegelés antropomorf motívuma mögött az elmúlás nyilvánvaló igazságtalansága felett érzett aggodalom áll. A csecsemők anyjukkal életeseleket is elveszítik, márpedig ők, legalábbis a „Halál” álláspontja szerint, amint az őket felnevelni nem tudó édesanyjuk sem érettek még az elmúlásra. A történet további menetéből később kiderül, hogy Isten megleckézteti a „Halált”, amennyiben rámutat arra a magasabb rendű cél- elvre, amely az isteni gondviselésben nyeri el értelmét, azaz bebizonyítja, hogy a Teremtőnek az emberről elmúlásában is szándékában áll gondoskodni.

A sorselkerülés problémájával kapcsolatban kijelenthetjük, hogy a népmeséknek a filozófiai absztrakció színvonalán képviselt álláspontja könnyen párhuzamba állítható olyan szerzők, mint például Martin Heidegger egzisztencialista nézeteivel. *„A halállal a jelenvalólét (az ember) a maga legsajátabb létképességében áll küszöbön önmaga számára.”*²⁰

Végül térjünk rá a mese halálfelfogását tematizáló harmadik megalapozó kérdésünkre!

3. Mi van, avagy mi következik a „Halál” után, illetve ennek ellentettjeként hogyan gondolható el a sorselkerülés céljaként elképzelt Halhatatlanság birodalma? *A halhatatlanságra vágyó királyfi* (AaTh 342.) típusban a „Halál” és az öröklét állapoteseeményének elemzésére jó példát találhatunk.

A típus változatainak közös jellemzője, hogy a főhős az ifjú királyfi, aki olyan országot keres, ahol nem fog meghalni. Kalandos utazás végén, általában hosszú életre kárhóztatott állatokkal vagy emberekkel történt találkozást követően jut el a halhatatlanság országába, ahol megházasodik. Idővel azonban honvágya támad apja

¹⁷ I. m., 437.

¹⁸ I. m., 430.

¹⁹ Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok II. Pécs. Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, 1940. 308–310.

²⁰ Heidegger, Martin: Lét és idő. Budapest, Gondolat, 1989, 429.

országa után, amit látogatásakor romjaiban talál, ráadásul megtámadja a „Halál”. A menekülés vissza a halhatatlanságba a különböző változatokban egyaránt lehet siker vagy kudarc.²¹

A mese kiinduló epizódja radikálisan utal a minden élet tragédiájára vonatkozó tudás, a bizonyosan elkövetkező, de meghatározatlan módon beteljesülő legvégső lételem lehetőség, a halál tényszerűségének ismeretére. A királyfi szomorú, senki és semmi nem tudja megvigasztalni, végül apjával közli, hogy márpedig ő nem hajlandó belátni, hogy a „Halál” ellen nincs orvosság, ezért elvándorol.

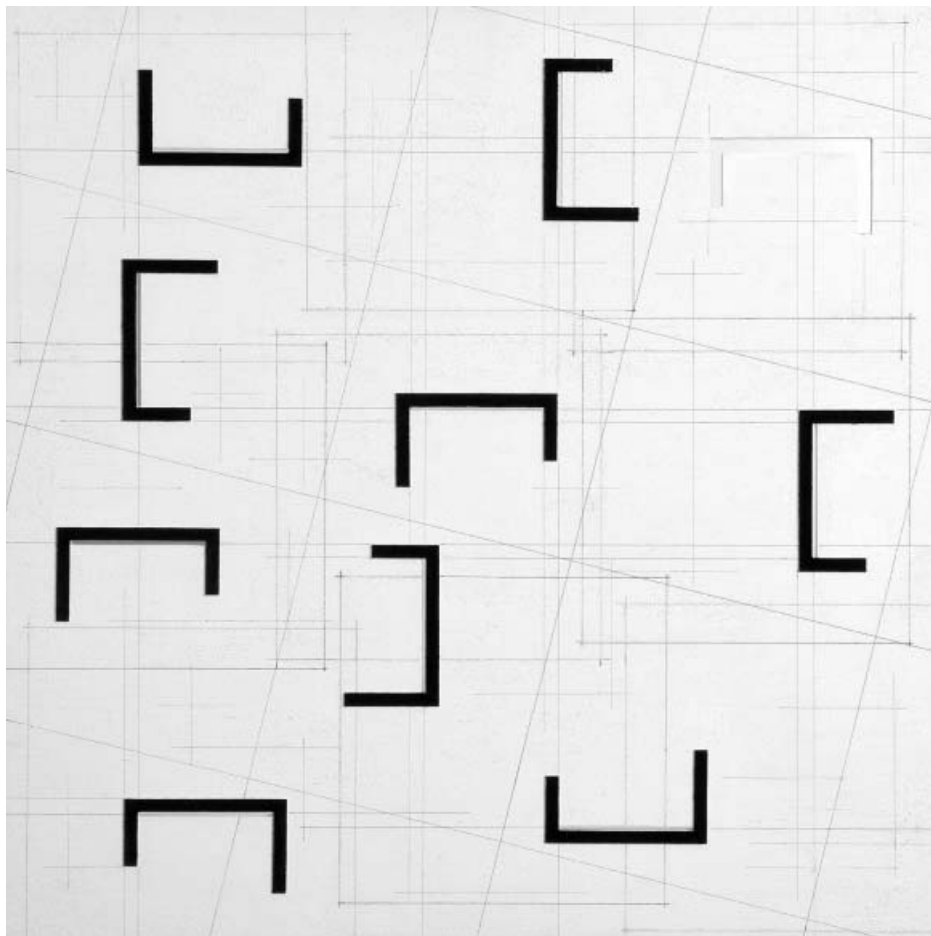
Az örökéletű királyfi zagyvarónai változata nagyon szépen tudósít a lehetetlent megkísértő hős vállalkozásának drámájáról. A királyi család szép nagy fiúkkal teljes boldogságban élt; „*de egyszer az történt, hogy a szép királyfinak meghalt a legkedvesebb barátja. Ahogy meglátta, úgy megrémült, hogy azon nyomba elhatározta: világnak megy. Addig meg se áll, míg olyan országot nem taná, ahol a halálnak nincs hatalma. Elmondta szüleinek is a szándékát. Sírva-könyörögve kérték, hogy maradjon velük, de a királyfi elbúcsúzott szüleit.*”²²

A hős kalandjai során fény derül arra, hogy a népmese saját feltételei szerint roppant korszerű és következetes módon értelmezi a halhatatlanság, azaz az öröklét fogalmát. Az örök élet nem számosság, hanem éppen ellenkezőleg, az egzisztencia számosság nélkülsége. A királyfi ugyanis a mesei hármasság jegyében először a Saskirály ajánlatát utasítja vissza, akinek birodalmában a hős 500 évig élhetne, de ugyanígy hárítja el a Kopaszkirály 800 évnyi és a Hímvarró királykisasszony 1000 évre szóló ajánlatát. Az örök élet koncepcionális előfeltétele az idő nélküli, vagy az időn kívüli létezés. A hely megtalálása, ahol a „Halálnak” nincsen hatalma, a hely, ahol nincs idő.

A történetből aztán megtudjuk, hogy a királyfi végül eléri a Halhatatlanság királynéjának birodalmát, ahova a „Halálnak” nincs bejárása. A felfedezés öröme, a cselekmény első epizódját lezáró esemény sem leplezheti az értelmező elől, hogy a boldogság mint a pillanat időtlenségének metaforája és az ebben testet öltő végtelenség tapasztalata egybecsúszik a történet gerincét képező

reménnyel, az öröklét lehetőségének távlatával. Az élet időtlensége itt kétségtelenül pozitív értéképpé jellemezi meg.

A fordulatot a második epizód jelenti, amikor a hős ahelyett, hogy beteljesült céljának örvendővé élne a halhatatlanságnak, honvágyat érez és meg akarja látogatni elhagyott szüleit. A királyné figyelmezteti, hogy semmit sem talál majd, mindenkiye vagy már ezer éve halott, de ezt a

hős nem akarja, pontosabban nem tudja elhinni. Visszatérése után szembesül az idő relativitásának tényével és azzal, hogy ott, ahol van idő, reá is leselkedik a „Halál”, aki egészen a Halhatatlanság királynéjának birodalmáig üldözi a királyfit, és a hős olykor megmenekül, olykor elbukik a különböző változatokban.

Úgy tűnik, a történetben a „Halál” mellékszereplő. A mese a királyfi céljairól, peregrinációjáról számol be, a hely megtalálásáról, a világról, ahol nincs elmúlás. A leírás, a közbülső állomások bemutatását követően időn és téren kívüli helyként jelenik meg. A Halhatatlanság országára a mese zagyvarónai változatában a királyfi a világ végén egy sebes folyó partján talál rá.

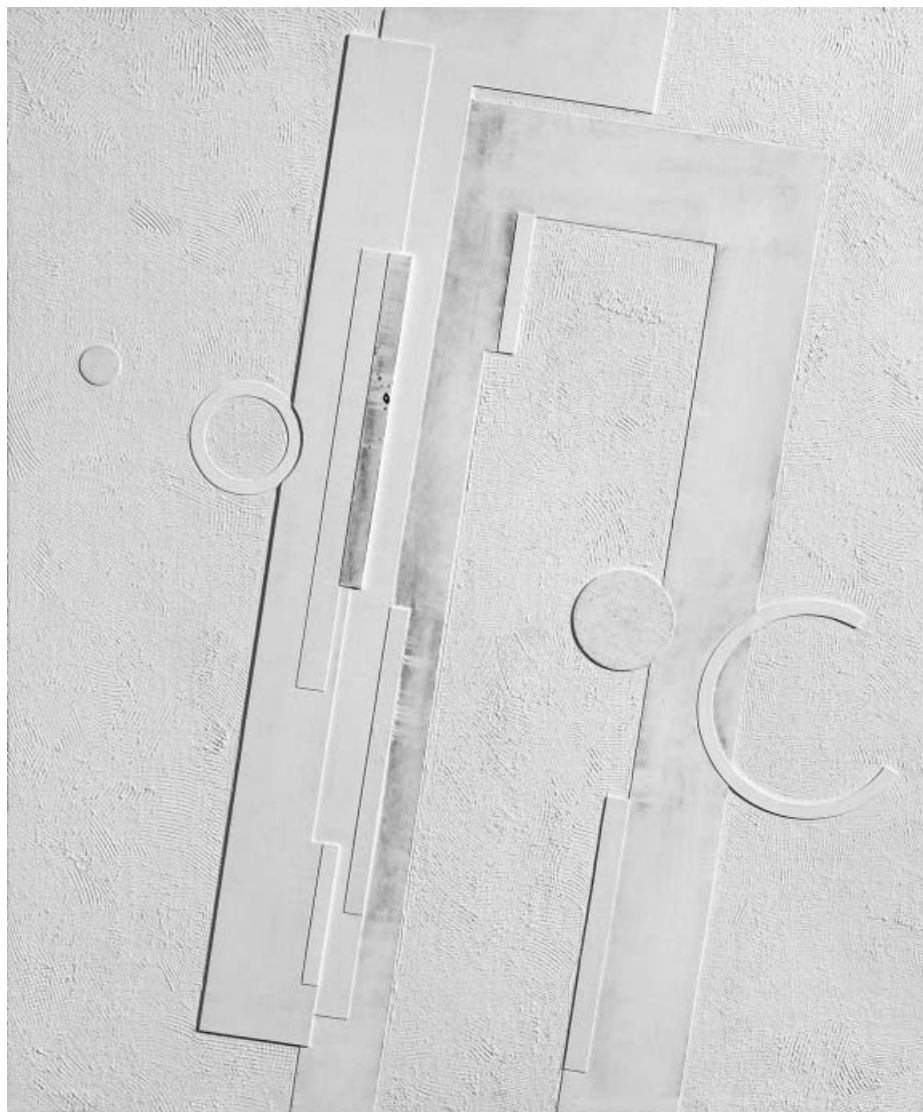
„*Ment volna tovább, de nem tudott, mert útjába került a folyó. Annak a folyónak a túlsó partján az ég a földdel már össze volt ereszkedve. Csak a nagy sebes folyó zuhogott. Bent a folyóban meg egy fényes kastély tündöklött.*”²³

²¹ Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok I–II. Pécs, Baranya megye Tanácsa, 1957, 468.

²² Nagy Ilona (szerk.): Az ikertündérek. I. m., 47.

²³ I. m., 1990, 50.

A folyó a megállíthatatlanul hömpölygő idő metaforája. A közepén álló kastély mozdulatlansága a hely, ami ellenáll az idő eróziójának. A mese felfogásában itt az idő csak az élet összefüggésében rendelkezik jelentéssel. Az elemzésnek ezen a pontján fontos a mese időfenomenéjének rögzítése: mi az idő?

Ahogy ezt Arisztotelész óta tudjuk, az idő mozgás és számoosság.²⁴ A *Halhatatlanságra vágyó királyfi* időfelfogását, mivel a koncepció igen összetett, két jeles gondolkodó, Edmund Husserl és Martin Heidegger vonatkozó elképzelései segítségével igyekszünk megvilágítani.

Husserl fenomenológiájának időfelfogását az 1904–1905-ben Göttingenben tartott előadásaiban dolgozta ki.²⁵ Ebben többek között rávilágít arra, hogy az ember jövőre vonatkozó elvárásait a fantáziának a múlt emlékein végzett munkájának köszönhetjük.²⁶ Az „én” magát a jelenben jelenlétként, mint egy pillantást tételezi, ami fizikai aktusok közvetítésével jut érvényre az időben. A pil-

lantáshasonlat metaforikus értelme nem a jelenlét minőségére vagy időtartamára, hanem egyediségére és kivétellességére vonatkozó utalás. Az „én” saját létét mint totalitást ragadja meg és ezáltal érzi (érezheti) magát szabadnak az életben. Gazdálkodhat vele, terveket szőhet, majd elvetheti ezeket, hogy más elképzeléseknek adjon helyet a jövő reményének jegyében: fantáziál.

Az „én” világravonatközása önmagát soha be nem teljesíteni képes idea marad, és mint ilyen – ahogy később Jacques Derrida fogalmaz –, „csak” a történelemben nyeri el értelmét.²⁷ Az „én” ideája, amennyiben azt az egzisztenciális életgyakorlat függvényeként gondoljuk el, nem olyasvalami, ami kívül van a történelmen, hanem minden történelem értelme. Ez az idea parancsa, amely az empirikus történelemben – ahogy ezt a királyfi szüleinek meglátogatását célzó tervén keresztül láthatjuk –, saját megélt élettörténetünkben fedezhető fel.

Heidegger időfelfogása támaszkodik Husserl elképzelésére – a mese halálképének elemzésekor fontos ezt megemlíteni. Az ember tudása az időről egyfajta előrefutás, amennyiben tud saját haláláról. Bizonyosság, amely teljes homályba borul. Az előrefutás nem jellemezhető időiséggel – hisz nem tudjuk, mikor jön el –, mert ez magának az időben létnek

a felszámolását jelenti. Az ember ebben az összefüggésben értelmezi saját létét, tesz szert időre, azaz rendelkezik a jövővel. A mesében a „Halál” és a halhatatlanság az elidőtlenedés metaforái, melyek csupán az ember perspektívájából tűnnek egymást kizáró ellentétnek.

Jelen elemzés rövid összefoglalásaként bátran kijelenthetjük, hogy a népmese a „Halál” paradigmájának módszeres és számos összefüggésben elemzett vizsgálatát ugyan nem a filozófiai absztrakció színvonalán hajtja végre, de a kérdésről szimbolikájával és metaforarendszerével összetett módon képes megnyilatkozni.

²⁴ Lásd Joe Sachs: *Aristotle's physics: a guided study*. New Brunswick, Rutgers University Press, 1995, 119–131.

²⁵ Edmund Husserl: *Előadások az időről*. Budapest, Atlantisz, 2002.

²⁶ I. m., 4. §.

²⁷ Jacques Derrida: *Edmund Husserl's Origin of Geometry: An Introduction*. New York, Nicolas Hays Ltd., 1978., 141–142.; lásd még Peter Völkner: *Derrida und Husserl*. Wien, Passagen Verlag, 1993, 67–89.

WEHNER TIBOR

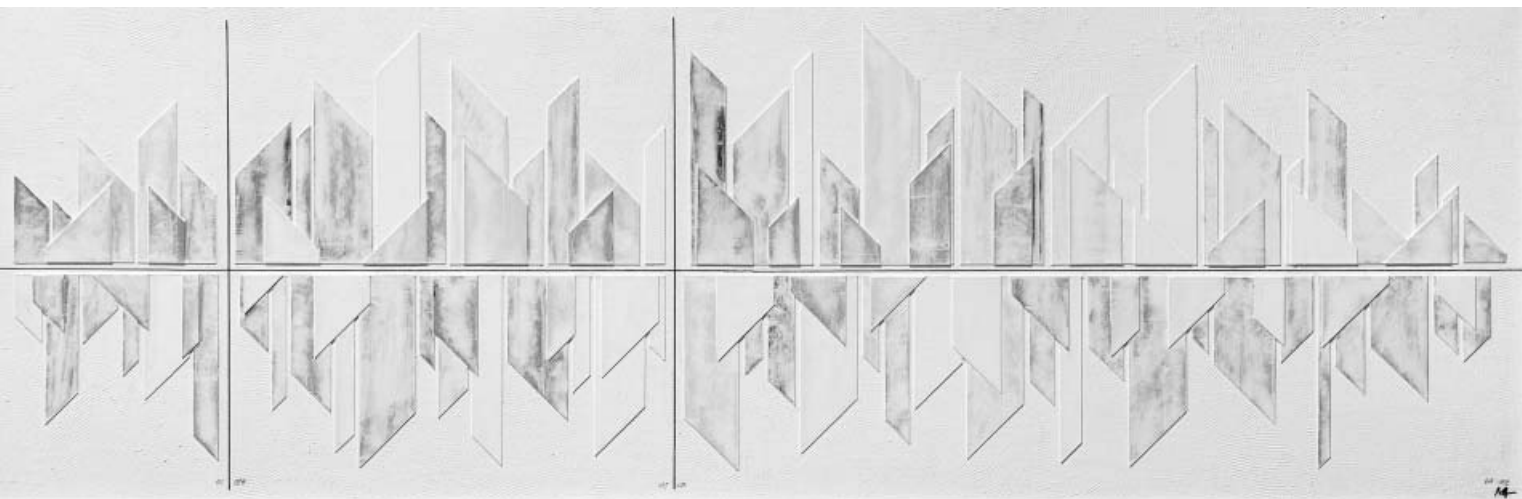
Logika, véletlen – logikus véletlen

Matzon Ákos képvilága

Matzon Ákos, e különös sorsú festő 65. születésnapjára rendezett újabb győri kiállítás anyagát vizsgálva, a művek között szemlélődve leghitelesebb kalauzunk maga az alkotó lehet. A művész az egyik közelmúltban rendezett budapesti kiállításának katalógusában vallotta meg: „... kihívásnak tekintem: minél kevesebb formával a lehető legtöbbet láttatni a képen. Emellett erősen foglalkoztat egy másik feladat is: hogyan lehet minél jobban érzékeltetni a teret, a mélységet a síkbeli geometriai formák egymásra rétegződésével.”

A fentebb megfogalmazott megállapítások magyarázatra szorulnak. Különös sorsúnak azért aposztrofálhatjuk e festőt, mert jóllehet művészcsalád sarja – édesapja, Matzon Frigyes a XX. század második felének kitűnő, progresszív szemléletű és szellemiségű, és ezért erőteljesen háttérbe szorított szobrászművésze volt –, Matzon Ákos mégis sokkal később fordult a képzőművészet felé, mint generációjának alkotói: ő építésznek készült, majd építészként, illetve építész-tanárként dolgozott, és csak a negyvenedik életévén túl, a múlt század nyolcvanas-kilencvenes évtizedének fordulóján kezdett el festeni. Újabb győri kiállításáról azért beszélhetünk, mert 1990-ben itt, a Xántus János Múzeumban mutatkozott be első alkalommal a nagyközönség előtt, és nem először tér vissza önálló kollekcióval a városba. 1990 óta aztán számtalan önálló tárlatot rendezett hazai és külföldi kiállítóterekben, és megszámlálhatatlan csoportos bemutató résztvevője volt, jelentős díjakat nyert el, és művei rangos köz- és magángyűjteményekbe kerültek. Idézett alkotói hitvallása azt tanúsítja, hogy határozott alkotói elveket és szándékokat valóra váltva dolgozik: visszatekintve két évtizedes pályaképe egy konzekvens koncepció szellemében munkálkodó, határozott vonásokkal körvonalazható alkotóegyéniség áll előttünk. Munkássága az absztrakt, elvont művészet konstruktív szellemiségű, főként a geometriai alapformákból építkező, minimalista eszközökre és kifejezésekre szorító művészeti áramlatához kapcsolódik, s művei a XX. század modern mestereinek, elsősorban az avantgárd kezdeményezésekhez kapcsolódó elődeinek vívmányait úgy kamatoztatják, hogy számos nívómot, egyedi jellegzetességet is hordoznak. És bár a művész a „*kevés formával sokat szeretne láttatni a képen*” megfogalmazást alkalmazza, a kép maga már régen nem a klasszikus kép-alakzat. A Matzon-mű olyan kép-tárgy, amely túllépett az egységes, megbontatlan síkszerű létezmódon, és a megszokottaktól eltérő természetű alkotói szándékokat sűrítő, formailag és esztétikailag is újjáformált médiummá vált, amely egészen más minőséget testesít meg, mint egy tradicionális kép vagy maga a hagyományos kép-forma.

A Matzon-művek kollekciójának hatóterében nem nehéz levonnunk a konzekvenciát: e művész a szűkszavúságok mestere, s a kifejezések, az eszközök redukciója során már-már az utolsó fázisig, a végletekig érkezett el. Kompozíciói a festőiségeket a teljes színtelenségre, illetve hangsúlyozottan a fehérre és feketére, vagy legalábbis a monokrómiára redukálják, s a képfelületen megjelenő motívumokat is a geometria szűkszavúsága tartja kordában. Ez a redukció, ez a visszafogottság, ez a puritán eszközhasználat természetesen nem a mondandó korlátozását, nem a tartalmi vonatkozások teljes lefojtását szolgálja, hanem éppen ellenkezőleg: az intenzitás, a sűrítés fokozásának, valamifajta képi lényeg összpontosításának és kibontásának eszköze. És ez az összpontosítás esetenként már megszokottnak minősíthető, máskor meg szokatlan, váratlan festői megoldásokkal párosul. Az immár hagyományosnak minősíthető eljárások közé sorolható, hogy a vászonra és fatáblára festett akrilfesték sokszor beragasztott felületekkel vagy homokkal dúsul, amely megváltoztatja a faktúrát, és megváltoztatja a festékfelületet érő fény viselkedésmódját is: a matt vagy csillogó, illetve az érdes és sima festékrétegek hol elnyelik, hol visszatükrözik a reflexeket. A képsík zártságát és síkszerűségét megbontva Matzon a festői látszatok világát megtörve a valóságos képmélységben és a valóságos képfelületben kezd dolgozni: áttöri a vásznat, illetve az applikációkkal domborműszerű konstrukciókat létrehozva építkezni kezd, esetenként a képfelület alá, az átvágásokba tükrölapokat helyez. Ezekben a visszatükröződésekre komponált és a térbe kilépő együttesekben természetesen megváltozik a „képalkotó elemek” jelenlétének minősége, értelmezési köre. Furcsa virtuális mozgások indulnak meg, a pozitív és negatív forma-

elemek összejátszása révén összekuszálódnak a síkok, és az addig egyértelműnek és átláthatónak vélt rendszerek felett váratlanul sejtelmes, kibogozhatatlannak tűnő, az illuzionizmusokba bonyolódó hatásmechanizmusok veszik át a hatalmat. Nem nehéz fel-fedezni, hogy itt a hallatlanul pontos építkezés és az önfelelt játékosság ütközőpontján, a logika és a véletlen együttesen érvényesülő zónájában járunk, ahol sohasem tudható pontosan, hogy a szalagokat, a fraktálokat és elemcsoport-szerveződéseket, a geometriai alakzatok rendszereit mi szabályozza, bár valószínűleg akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy a matematikai szemlélettel, az építészeti fegyelemmel árnyalt művészi fantázia. Az a művészi fantázia, amelyet a józan, rideg koncepció és a megzabolázhatatlan költői inspiráció egyszerre ösztönöz.

A Matzon-képvilág meghatározó eleme az egyenes vonal, a zárt pálcaszerű vagy a téglalapalakzatot vagy valóságos testet öltő hasábelem. Görbe vonal csak ritkán tűnik fel, s ha fel is tűnik, akkor leginkább egy-egy kör, korongalakzat határoló vonalaként. Nagy, üres, nyugodt felületek és finom, izgága vonalhálók feleselgetnek egymással, egy-egy motívumátalakulás révén fűződnek fel az elvontságok szféráiban lejátszódó képtörténetek, szögek, egymást elmetező vonalak, furcsa elferdülések teremtenek kompozicionális gócpontokat, kiemelt, egymással egyensúlyi helyzetet alkotó, kapcsolatok feltételező szabályos síkgeometrikus idomok jelölnek ki képi hangsúlyokat. Konfliktusok, összecsapások, dilemmák, tűnődések, játszadozások éltetik ezeket a munkákat, amelyek hol végletesen komoly, hol drámai előérzeteket sejtető, hol könnyedségeket sugalló, hol felhőtlen létállapotokat feltételező szólamokat, hangokat szólaltatnak meg. E művek kapcsán Moholy-Nagy Lászlóra és Kassák Lajosra, Malevicsre és Mondrianra, és a mesterként tisztelt kortárs művészre, Konok Tamásra, és megannyi konstruktivista és geometrikus absztrakcióművészre hivatkozhatunk, mint Matzon Ákos elődjére és kortársára, akik ugyanúgy, mint napjaink e festője, tisztaságra és rendre áhítoztak és áhítoznak, de ugyanakkor a rideg, elviselhetetlen rend és a szabályok, a korlátok ellen lázadva alkották, alkotják meg műveiket. Rendteremtés és rendszétzilálás, rendszeralkotás és rendszerbontás, tisztaságvágy és az egyértelműségek elmosása, a korlátok felállítás és minden szabadságát lerombolása – a művészet e feloldhatatlan ellentmondásokban izzó természetét faggatják, az abszurdítások és paradoxonok által meghatározott lét állapotait tükröztetik a 2010-ben hatvanöt esztendő Matzon Ákos különös, a hagyományos művek közé csak nehezen illeszthető, súlyos talányokban és könnyed sziporkákban egyszerre leledző alkotásai.

(Elhangzott Matzon Ákos festőművésznek a győri Xántus János Múzeumban rendezett, 2010. április 16-án megnyitott kiállításán.)